

TANZİMAT DÖNEMİ -II- *(1839-1876)*

Ekonomi, Toplum ve Kültür

4. Ders

Ekonomi

- 1838 Balta Limanı Antlaşması ile başlayan ve Tanzimat dönemi boyunca devam eden ekonomik değişim imparatorluğu mali açıdan *dışarıya bağımlı, denetime ve müdahaleye açık* bir hale getirdi. Dünya ekonomisiyle eklemlenmeye başlayan Osmanlı ekonomisi, *dış ticarete ve yabancı sermayeye* açıldı; dünya pazarları için *hammadde ve gıda maddesi* üretir hale geldi. Ekonominin dışa açılması sürecinde Avrupa devletlerinin ama özellikle de İngiltere'nin imparatorluk içindeki gücü giderek arttı.
- Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında imzalanan *1838 Balta Limanı Antlaşması* bu açıdan önemli bir dönüm noktasıydı. Antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin belirlediği *dış ticaret tekelleri* kaldırıldı, *gümrük vergilerinde düzenlemeler* yapıldı. İngiliz tüccarlar, yerel tüccarlarla kıyaslandığında çok daha elverişli koşullarda ticaret yapma hakkını elde etti. Böylece Osmanlı iç pazarları, İngiliz tüccarlarına ve mallarına açılmış oldu.

- Osmanlı Devleti, İngiltere'nin ardından *Fransa, Belçika, Portekiz* gibi başka Avrupa ülkeleriyle de benzer koşullar içeren ticaret antlaşmaları imzaladı. Bu ticaret antlaşmaları sonucunda ülkeye giren yabancı sermaye miktarında ciddi bir artış yaşandı. Bununla birlikte Osmanlı'nın lonca sistemi, ithal ürünler karşısında rekabete dayanamayarak, çökme noktasına geldi.
- 1840'ların sonlarına gelindiğinde, Osmanlı ekonomisinin özellikle dış ticaret ve bütçe açıkları giderek artmaya başladı; mali sorunlar ciddi bir çıkmaza girdi. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti, 1854 Kırım Savaşı sırasında tarihinde *ilk kez dış borç* aldı. 1870'lere kadar başta İngiliz ve Fransız borsaları olmak üzere, tahvil karşılığında, yüksek faizlerle borçlanmaya devam etti. Borç geri ödemeleri, daha ağır koşullarla yeni borçlar alınarak ödendi. Her yeni borçlanma, yabancı devletlere verilen yeni imtiyazlar demektir. Osmanlı Devleti, borçlandıkça yabancı sermayeye daha çok açıldı ve tanıdığı ayrıcalıklar da genişledi. Alınan paraların bir bölümü başta ordu olmak üzere modernleşmeye, bir bölümü ise doğrudan lüks tüketim için kullanıldı.
- 1870'lerin ortalarına gelindiğindeyse, Avrupa'da yaşanan krizin de etkisiyle, Osmanlı yeni borç alacak kaynak bulamamaya başladı. 1875'te devlet borçlarını ödeyemez hale geldi. Bu durum Avrupa'da büyük bir yankı uyandırdı.

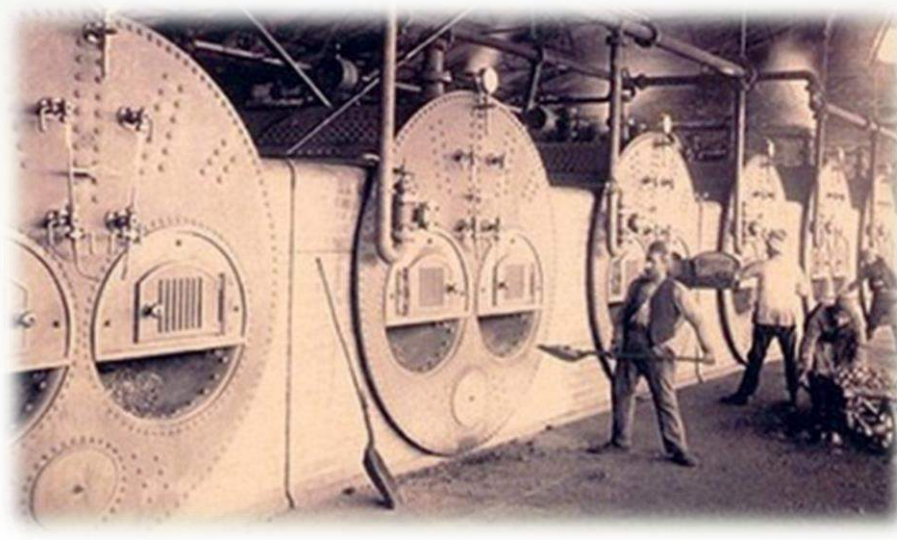
- Alacaklı devletlerle 1881 yılında anlaşma yapılarak, yeni ödeme koşulları belirlendi. Osmanlı ülkesinde *Duyun-ı Umumiye İdaresi (Genel Borçlar Yönetimi)* adıyla bir kurum kuruldu. Osmanlı'nın borçlarına karşılık, bazı eyaletlerde ve belli ürünlerde vergi toplama hakkı Duyun-ı Umumiye'ye bırakıldı. Avrupalı alacakların temsilcileri tarafından yönetilen kurum, Osmanlı tarım ve madencilik sektörünün büyük bölümünü denetim altına aldı.
- Duyun-ı Umumiye, imparatorlukta Avrupa'nın ekonomik çıkarlarının temsilcisi olduğu kadar, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya olan ekonomik bağımlılığının sembolü haline geldi.

1897'de inşa edilen Duyunu-ı Umumiye Binası / Bugün İstanbul (Erkek) Lisesi

- Osmanlı ekonomisinin dışa açılması ve serbest ticaret ilkelerinin yerleşmeye başlamasıyla birlikte ham maddelerin dış pazarlara aktarılmasında geleneksel kervan sistemi yetersiz olmaya başladı. Tanzimat döneminde özellikle 1850'lerden itibaren karayolu, demiryolu ve denizyollarında önemli değişiklikler oldu. Ancak imparatorluğun ulaşım altyapısının geliştirilmesi, büyük oranda yabancı sermayenin öncülüğünde yaşandı. Ticaret merkezi niteliğindeki kentlerde, limanlar ile demiryolları yabancı şirketlere verilen imtiyazlarla yaptırıldı ve işletme hakkı bu şirketlere verildi.
- Osmanlı coğrafyasında yapılan ilk demiryolu hattı 1851'de İngilizlere imtiyazı verilen Kahire-İskenderiye Demiryolu'ydu. Ardından, 1856'da başlayan ve 10 yıl kadar süren Anadolu'daki ilk demiryolu hattı İzmir-Aydın arasına İngilizler tarafından yapıldı.

- Tanzimat döneminde sanayileşme yönünde önemli adımlar da atıldı. Osmanlı sanayisinin, modern tekniklere dayanan Avrupa sanayisi karşısında güçlendirilmesi için *Islah-ı Sanayi Komisyonu* kuruldu. Sanayi sergileri düzenlendi, sanayi mektepleri açıldı.
- Devlet Tanzimat dönemi boyunca büyük çaplı fabrika kurmaya çalıştı. Öncelikli olarak ordunun, donanmanın ve sarayın taleplerini karşılamak amaçlandı. Avrupa'daki en son teknolojiler ithal edilerek, yabancı işçi ve mühendislerin çalıştığı devlet fabrikaları açıldı. Bu devlet fabrikaları dışında özel fabrikalar da oldukça yaygın biçimde kurulmaya başlandı. Özel fabrikaların açılmasını kolaylaştırmak için devlet tarafından çeşitli teşvikler, imtiyazlar verildi. *İslimye ve İzmit Çuha Fabrikaları, Bakırköy Veliefendi Basma Fabrikası, Hereke Kumaş Fabrikası ve Bursa İpek Fabrikası* gibi kuruluşlar dönemin önemli girişimleriydi. Ancak bu fabrikaların pek çoğu kurulduktan 10-15 yıl sonra kapanma noktasına geldi. Sanayileşme çabalarına rağmen, büyük ölçekli bir sanayi üretimi Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar gelişemedi.

Toplum

- Tanzimat'la birlikte hızlı bir toplumsal dönüşüm yaşandı. Özellikle belli kesimlerin hayatlarında (varlıklı aileler, bürokratlar, aydınlar gibi) yeme-içme, eğlenme-dinlenme şekilleri, eşya, kıyafet, mekan ve zaman kullanımı, kadın-erkek ilişkileri, adab-ı muaşeret (görgü kuralları), aile düzeni, müzik ve sanat zevkleri, gibi alanlarda ciddi değişimler oldu. Başkent İstanbul değişimin en yoğun yaşandığı yeri.
- *Eski/yeni ; geleneksel/modern; doğu/batı; alaturka/alafranga* çatışması döneme damgasını vurdu. Kimi kesimlerce batılı yaşam biçiminin taklit edilmesi medenileşmenin / modernleşmenin ön kabulü olarak algılandı. Zihinsel bir değişiklik olmaksızın sadece yaşayışta/kıyafette batılı değerleri benimsemek, yanlış batılılaşma ya da aşırı batılılaşma dediğimiz kırılgan ve problemli bir zemin yarattı.

Kaynak: A. Kuyas, F. Ahmad, A. Ersey, C. Kafadar, Ş. Pamuk, Z. Toprak, M. Tuncay, A. Karatamerlioğlu, Ö. Tütüsey, Tarihî 1875-1932 İstanbul / Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), 2006, s.146.

Hayal Dergisi, Haziran 1875

- Özellikle Kırım Savaşı sonrasında *gösterişçi* ve *lüks tüketim kültürü* giderek arttı. Geleneksel eğlenceler yerini Avrupai eğlence biçimine bırakmaya başladı. Fransızca konuşmak, piyano çalmak, Avrupa modasına göre giyinmek modernliğin somut ve görünür simgeleri olarak algılandı. Balolar, çay partileri, kadınlı erkekli danslar vb. dönemin eğlence dünyasına hakim oldu. Kadının hem daha görünür hale gelmesi hem de kıyafetlerindeki değişim giderek daha çok tartışıldı.
- Gündelik yaşam alışkanlıklarından tüketim kültürüne kadar pek çok alanda yaşanan bu hızlı toplumsal değişim dönemin edebi metinlerinde ve karikatürlerinde de kendine yer buldu. Taklitçi-alafranga-zengin-züppe tiplerlemleri ile yaşanan batılılaşma deneyimi eleştirildi.

- Kız bu nasıl kıyafet? Utanmaz mısın?
- Bu asr-ı terakkide (ilerleme devrinde) sen utan kıyafetinden

Eğitim

- Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı eğitiminde yaşanan değişim aslında 1839'la başlayan devlet reform sürecinin bir parçasıydı. Tanzimat Fermanı'nda doğrudan eğitimle ilgili herhangi bir madde yoktu. Ancak dönemin reformcuları eğitimin bireyler üzerindeki etkisinin farkındaydılar. Üstelik Tanzimat'la birlikte yaşanan modernleşme sürecinde yetişmiş ve eğitilmiş kadrolara ihtiyaç giderek artıyordu.
- Tanzimat'ın eğitim felsefesi '*Osmanlılık*' ilkesi çerçevesinde şekillendi. Açılacak olan modern ve batılı tarzda okullarda, müslim/gayrimüslim öğrencilerin bir arada Osmanlı birliğini temin etmeleri hedeflendi. Bununla birlikte '*sosyal disiplin*' sağlanması yeni eğitim anlayışının temeli oldu. Yani öğrencilere belirli dini ve otoriter değerlerin aşılması, devlete ve padişaha sadık bir neslin yetiştirilmesi idi.

- Dönemin bir başka eğilimi ise '*laik*' anlayışa dayanan okul sisteminin kurulması ve bu bağlamda okul müfredatlarının değiştirilmesiydi. Bir yanda eğitimde laikleşme yaşanırken diğer yanda geleneksel dini eğitim veren medreselerin tasfiye edilmesine yönelik herhangi bir girişim yapılmadı. Medreseler eğitimdeki reform sürecinin dışında tutuldu. Dolayısıyla laik ve dini-geleneksel kurumlar bir arada, gerilimli bir şekilde yaşamaya devam etti.

- 1869 yılında Osmanlı tarihinin ilk kapsamlı eğitim yasası olan '*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*' hazırlandı. Bu yasada eğitim bir devlet meselesi olarak ele alındı; sistemli ve planlı bir şekilde modern eğitim kurumlarının oluşturulması konusunda önemli kararlar alındı.

- Genel eğitimin yaygınlaşması için imparatorluğun her yanına *ilk ve orta dereceli okullar* açıldı. Ayrıca tarım, ziraat ve başka alanlarla ilgili *mesleki ve teknik okullar* açıldı. Bu yeni okullara öğretmen yetiştirmek için *kız ve erkek öğretmen okulları* kuruldu.

- Tanzimat Dönemi'nde hem imparatorluğun hem de sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet seçkinlerini ve entelektüellerini yetiştirme işlevini yüklenerek üç okul açıldı. Bu okulların mezunları toplum, siyaset ve ekonomi yaşamında önemli mevkilere ulaştı.

- Devlet teşkilatına yönetici yetiştirmek amacıyla kurulan *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane*

- Değişik ırk ve dinden olan çocukları Osmanlılık ideolojisi etrafında birleştirmeyi hedefleyen *Mekteb-i Sultani ya da Galatasaray Sultanisi (Lisesi)*

- Yetim ve öksüz müslüman çocuklarına eğitim vermek amacıyla kurulmuş olan *Dariüşşafaka*

Mekteb-i Mülkiye

Galatasaray Lisesi

Dariüşşafaka

- 1851 yılında bilimsel çalışmaları ve akademik araştırmaları yürütmek için ‘*Encümen-i Daniř*’ adı verilen bilimsel bir akademi kuruldu. Avrupa’daki bilimsel akademiler gibi faaliyet göstermesi amaçlanan bu kurum Osmanlı tarihinde bir ilkti. *İmparatorluktaki genel kültür seviyesini arttırma, bilimin geliştirilmesi ve eēitim için gerekli görülen eserlerin Türkçe olarak, halkın anlayabileceēi sade bir dille yazılması*. Yüksek beklentilere karşın Encümen-i Daniř yaklaşık on yıl gibi kısa bir süre faaliyet gösterebildi.

- Tanzimat Dönemi’nde ‘*Darülfünun*’ (niversite) açma yolunda birkaç girişim yapılmasına raēmen başarılı olmadı. Darülfünun ancak 1900 yılında İlahiyat, Edebiyat, Matematik ve Fizik Bilimleri olmak üzere üç faklteyle resmen açıldı.

- 2. Mahmut ile başlayan Paris, Londra, Viyana gibi Avrupa başkentlerine ērenci gönderilmesi Tanzimat’la artarak devam etti. Avrupa’ya gönderilen bu ērenciler, imparatorluēun eēitim, bilim, kültür ve sanat hayatlarının modernleşmesinde etkili oldular.

Takvim-i Vekayi

Kaynak: http://www.obarsiv.com/dokumantasyon/gazetevergiler/yemel_yabanci_basim.html

- 2.Mahmut zamanında (1831) yayınlanmaya başlayan *Takvim-i Vekayi*, imparatorluğun ilk resmi gazetesidir. Devletin resmi duyurularının yanı sıra iç ve dış olaylara yer veren Takvim-i Vekayi, 1860 sonrasında sadece hükmet açıklamalarını ve hukuki belgeleri vermeye başladı.
- Osmanlı basınında 1860'lardan itibaren ciddi bir canlanma yaşandı. Özel/sivil gazeteciliğin ortaya çıkmasıyla Osmanlı Türkçesiyle yayınlanan gazete sayılarında artış yaşandı. Fikir ve mizahın yanı sıra pek çok farklı alanda gazete ve dergi yayınlandı. Bu dönemde yayına başlayan birçok gazete, çeşitli fikirlerin dile getirilip paylaşıldığı, eleştirel yaklaşımlara yer verildiği yeni bir tartışma platformu oluşturdu. Osmanlı coğrafyasında ilk kez *kamuoyu* yani *efkar-ı umumiye* kavramı dikkate alınır hale geldi. Ortaya çıkan yeni aydın gazetecilerin/yayıncıların en büyük misyonu kamuoyunu aydınlatma oldu.

- 1860 yılında ilk özel siyasi gazete Tercüman-ı Ahval, 1862’de Tasvir-i Efkar yayın hayatına başladı. Devletten herhangi bir mali destek almadan, tamamen özel sermayeyle açılan bu gazetelerde *Şinasi*, *Namık Kemal*, *Ali Suavi* gibi önde gelen muhalif isimler devlet politikalarını eleştiren yazılar kaleme aldılar. Ayrıca Yeni Osmanlılar olarak bilinen entelektüel sınıfın ortaya çıkışını ve muhalif fikirlerini duyurmasını sağladılar. Genel olarak halkın anlayabileceği sade bir dil kullanmaya özen gösterildi. Eğitim, bilim, teknik, dış politika gibi meselelerde aydınlatıcı yazılar yayınlandı.

- Ancak basının canlanması ve fikir gazeteciliğinin yaygınlaşmasıyla birlikte baskılar, kısıtlamalarda beraberinde geldi. Önce 1864 *Matbuat Nizamnamesi* ile doğrudan basın faaliyetleri düzenlendi. Ardından 1867 yılında, dönemin sadrazamı Ali Paşa tarafından çıkarılan ‘*Kararname-i Ali*’ basın özgürlüğüne büyük sınırlamalar getirdi. Geçici olarak çıkarılmasına rağmen Kararname-i Ali, 1909 yılına kadar yürürlükte kaldı.

- Bu düzenlemeler ile birçok gazete eleştirel yayınlarından ötürü geçici süre için veya tamamen kapatıldı; yayınların içeriğine ciddi kısıtlamalar getirildi. Hem devlet memurluğu hem de gazetecilik yapan Namık Kemal gibi pek çok kişi sürgüne gönderildi yada tutuklandılar. Bunun üzerine çok sayıda Osmanlı aydını fikirlerini özgürce ifade edebilmek düşüncesiyle yurtdışına çıkmaya başladı.

Yeni Osmanlılar

- Tanzimat döneminde her alanda yaşanan köklü değişimler beraberinde kendi muhalefetini de doğurdu. '*Yeni Osmanlılar*' içinde yetiştikleri Tanzimat döneminin icraatlarını yetersiz bulan ve eleştiren; siyasi özgürlük ve meşruti monarşi propagandası yapan bir hareket olarak ortaya çıktı.
- Aralarında Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimlerin bulunduğu aydınlar, muhalif görüşlerini basın aracılığıyla yaymaya başladılar. Bu açıdan Tanzimat'la birlikte yeni gelişen basının bir yan ürünü olarak Yeni Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete/yazı yoluyla mevcut rejimi değiştirmeye yönelik ilk siyasi muhalefet hareketiydi. Yeni Osmanlılar çağdaş anlamda bir kamuoyu yaratarak; kamuoyunu bilinçlendirmeye, seferber etmeye ve siyasetin içine çekmeye çalıştılar.

Ziya Paşa

Namık Kemal

Ali Suavi

- '*Hürriyet*' ve '*vatan*' fikirlerinden beslenen ve *Osmanlı milliyetçiliğini* şekillendiren Yeni Osmanlılar, bütünleşik bir ideolojik zemine sahip değildiler. Ancak Tanzimat modernleşmesine duydukları tepki; anayasal ve daha özgürlükçü bir sistem hayali ile etkili bir muhalefet sergilediler.
- Yeni Osmanlılar *mutlak monarşiyi* eleştirerek, *anayasal monarşiyi* yani *meşrutiyeti* ve *temsili demokrasiyi* savundular. En temel hedefleri padişahın / bab-ı alinin keyfi yönetimlerini ve karar almalarını dizginleyecek, imparatorluktaki tüm halkların temsil edileceği bir meclisin açılması ve bir anayasanın hazırlanması idi.
- Yeni Osmanlılara göre Tanzimat süreci bürokratik bir despotizme dönüşmüş; yapılan reformlar yüzeysel ve taklitçi bir hal almıştı. Avrupa'yı taklitten vazgeçip devletin klasik temellerine dönülmesi ve modernleşmenin İslamla harmanlanarak uygulanması gerektiğini savundular. Osmanlı'nın hem siyasi hem de ekonomik olarak Avrupa'nın baskısından kurtulmasını, yerli sanayinin korunarak teşvik edilmesini ve yabancı mallardan uzak durulmasını talep ettiler.
- Yeni Osmanlılar pek çok çelişkisine rağmen Osmanlı kimliği, Avrupalılık, İslam, modernleşme ve temsili rejim, demokrasi gibi konularda oldukça verimli bir tartışma zemini oluşturdular. 1876'da Osmanlı İmparatorluğu'nda *meşruti monarşiye* / *anayasal rejime* geçilmesinde kilit rol oynadılar.

Kaynaklar:

- Selçuk Akşin Somel. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Selçuk Akşin Somel. *Osmanlı İmparatorluğu Ansiklopedisi*. İstanbul: Alfa Tarih, 2014.
- Erik Jan Zürcher. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- A. Kuyaş, F. Ahmad, A. Ersoy, C. Kafadar, Ş.Pamuk, Z.Toprak, M. Tunçay, A.Karaömerlioğlu, Ö.Türesay. *Tarih 1839-1939*. İstanbul : Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), 2006.
- Şevket Pamuk. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Konuyla İlgili Gezilebilecek Müzeler

- Tanzimat Müzesi (Gülhane Parkı, Sirkeci)
- Florence Nightingale Müzesi (Selimiye Kışlası, Üsküdar)
- Basın Müzesi (Çemberlitaş, Fatih)

Dersimiz sona ermiştir..

Teşekkürler